

HAL
open science

Bergsonas: mąstyti trukmėje

Caterina Zanfi

► **To cite this version:**

Caterina Zanfi. Bergsonas: mąstyti trukmėje. Henri Bergson. Mąstymas ir Judantysis, Phi knygos, pp.7-28, 2021, 978-609-8236-22-4. hal-03503991

HAL Id: hal-03503991

<https://ens.hal.science/hal-03503991>

Submitted on 6 Jan 2023

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Copyright

HENRI
BERGSON

MAŠTYMAS IR JUDANTYSIS

Filosofemos. XX a. filosofija

Phi
knygos

HENRI BERGSON

**MASTYMAS
IR
JUDANTYSIS**

XX Filosofemos. XX a. filosofija

HENRI BERGSON

MAŠTYMAS IR JUDANTYSIS

Iš prancūzų kalbos vertė
Povilas Aleksandravičius

Phi
knygos

Vilnius, 2021

Versta iš: Henri Bergson. *La pensée et le mouvant*. Paris: Presses Universitaires de France, 2009

Projektą finansuoja

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'Aide à la Publication „Oscar Milosz“, bénéficie du soutien de l' Institut français de Lituanie.

Knygos leidimą remia Prancūzų institutas Lietuvoje (O. Milašiaus programa knygų leidybai remti).

INSTITUT
FRANÇAIS

© Povilas Aleksandravičius, vertimas iš prancūzų kalbos, 2021
© Caterina Zanfi, įvadas, 2021
© Phi knygos, 2021

ISBN ISBN 978-609-8236-22-4
ISSN 2669-0802

TURINYS

Caterina Zanfi. <i>Bergsonas: mąstyti trukmėje</i>	7
Ižanginis žodis	29
I. Įvadas (pirmoji dalis)	30
II. Įvadas (antroji dalis)	47
III. Galimas ir realus	104
IV. Filosofinė intuicija	118
V. Kaitos suvokimas	137
VI. Įvadas į metafiziką	162
VII. Claude Bernard'o filosofija	199
VIII. Apie Williamo Jameso pragmatizmą. Tiesa ir tikrovė	206
IX. Ravaissono gyvenimas ir darbai	216
Rodyklė	244

CATERINA ZANFI BERGSONAS: MĄSTYTI TRUKMĖJE

Mąstymas, ieškantis trukmės

Mąstymas ir judantysis yra paskutinė Henri Bergsono knyga, publikuota jam esant gyvam, 1934 m. Jau parašęs reikšmingiausias tekstus, XX a. pradžioje pakeitusius prancūzų ir pasaulio filosofiją, Bergsonas čia pasiekia savo mąstymo viršūnę. Į šią knygą jis sudėjo esė ir pranešimus, rašytus 1903–1923 m., vaisingiausiame kūrybos etape, ir atnešusius jam tarptautinį pripažinimą. Gilles'is Deleuze'as, Maurice'as Merleau-Ponty ir kiti didieji XX a. filosofai šiuos tekstus skaitė nuolatos. Pridėjus du įvadinčius iki tol neskelbtus skyrius, Bergsono tikslas yra aprašyti „tikrą filosofinį metodą“, t. y. sugebėjimą užčiuopti judančią tikrovės trukmę, įeiti į tiesioginę jos patirtį, siekiančią toliau nei konceptai, kuriuos kalba linkusi paversti nejudančiais. Pats Bergsonas vadovavosi šiuo metodu nuo pat savo tyrimų pradžios. Jo kvietimas remtis tiesiogine patirtimi ir novatoriška realaus laiko teorija pradėjo naują europietiškojo mąstymo periodą, tolstant ir nuo pozityvizmo gynėjų, ir nuo prancūzų spiritualizmo metrų.

Bergsonas gimė 1859 m. Paryžiuje, čia gavo klasikinį aukščiausio lygio prancūzų išsilavinimą. Mokytojai licėjuje jį skatino tapti matematiku, bet, jų nusivylimui, jis pasirinko filosofijos studijas ir įstojo į pedagoginę mokyklą [*Ecole normale*], kurioje parašė darbą apie Aristotelį. Išlaikęs mokytojų konkurso egzaminus, keletą metų mokė filosofijos provincijos licėjuose, kol grįžo į Paryžių. Tuo laikotarpiu tęsė antikinės

filosofijos studijas ir publikavo Lukrecijaus ištraukų rinkinį. Bergsonas įžengė į savo laikmečio filosofinių diskusijų areną, 1889 m. publikavęs daktaro disertaciją *Esė apie tiesioginius sąmonės duomenis*. Joje pratęsė pozityvizmo kritiką, psichologijoje jau pradėtą spiritualistų, ir parodė asocionistų atliekamos jutimų analizės nepakankamumą. Jo netenkino psichinių procesų redukcija į kiekybiškai išmatuojamus segmentus, atsietus nuo bet kokių kokybinių elementų ir jausminio intensyvumo. Asocionistinės psichologijos polinkis sąmonės būsenų intensyvumą suvesti į jų erdviškumą atspindėjo tuo metu dominuojančią mechanistinę fizikos mokslinę paradigmą, kuri jutiminių savybių heterogeniškumą interpretavo pagal homogenišką ir kiekybinę erdvės realybę. Trumpai tariant, šiuolaikiniame moksle Bergsonas įžvelgė *erdvinimo obsesiją*, kurios kritika sudaro visą jo filosofiją skrodžiantį motyvą ir kurią jis pakartoja *Mąstymo ir judančiojo* pradžioje. Laiko dimensijos nesuvokimas, pasak Bergsono, yra visų tikrovę deformuojančių interpretacijų pagrindas, savas daugeliui filosofinių sistemų: paklūstant mokslo naudingumo imperatyvui, laikas suvedamas į grynai homogenišką ir kiekybiškai išmatuojamą, tarsi ketvirtąją erdvės dimensiją, dalomą į išorinius vienas kitam momentus, apvalytą nuo kokybinių grynai heterogeniškų savybių. Šiam moksliniam laikui Bergsonas priešina „trukmę“, sąmonės išgyvenamą kaip tęstinę tėkmę, kuri yra gyva ir nenuspėjama, kurioje visi momentai įsismelkia vienas į kitą tarsi melodijos garsai. Taigi, mūsų sąmonės gyvenimas pasirodo dvejopu aspektu, priklausomai nuo to, ar jį suvokiame tiesiogiai, ar tarpininkaujant erdvės refrakcijoms: egzistuoja realus, konkretus, trukmėje gyvenantis aš ir jo simbolinė, fragmentiška, inertiška reprezentacija, suprojektuota erdvėje. Jau 1889 m. *Esė* trukmė yra traktuojama ir moraline prasme, ji sudaro laisvės klausimo šerdį: „Veikti laisvai – tai užčiuopti save, tai įeiti į gryną trukmę.“¹ O erdvėje, t. y. beasmenėje socialinių konvencijų dimensijoje, laisvai niekada neveikiama.

1 Bergson H., *Essai sur les données immédiates de la conscience* [*Esė apie tiesioginius sąmonės duomenis*] [1889]. Paris: PUF, 2007, p. 174.

Jeigu sąmonę laikysime ne faktų, jutimų, jausmų ir idėjų rinkiniu, bet organine visuma, kuri kiekvieną akimirką *kuriasi*, tai mūsų veiksmai jau neatrodys nulemti mechaninio priežastingumo dėsnio ir ankstesnių būsenų, o skleisis kaip *laisvi*, kylantys iš visos asmenybės, iš laiko dimensijos, kuri pati iš savęs yra kurianti ir nukreipta į ateitį.

Visą Bergsono tyrimą orientuoja trukmės intuicija, aprašoma remiantis jo pirmojo veikalo įžvalgomis. Ji leido Bergsonui performuluoti ne vieną klasikinę filosofijos problemą – laisvės, sielos ir kūno dualizmo, gyvybės evoliucijos, moralinės prievolės ir polėkio bei daugelį kitų. Trukmės kaip sąmonės ir tikrovės audinio idėja pirmiausia davė postūmį radikaliai naujai suvokimo ir atminties teorijai sukurti. Artimas pragmatizmo pozicijai, suvokimą Bergsonas traktavo ne tik kaip kognityvinį, bet ir kaip veiksmo pajėgumą, ne tik kaip kažką regintį, bet ir kaip atrenkantį. Šios pozicijos pasekmės buvo radikali os ir lėmė naują atminties apibrėžtį, nors atmintis ir yra kitokios prigimties fenomenas nei suvokimas. Ginčydamas neseniai pasirodžiusias teorijas, kurios atmintį lokalizavo smegenyse ir pavertė ją fiziologine funkcija, Bergsonas tvirtino dvasinį atminties pobūdį. Atmintis nėra įtraukta į materiją, net jeigu nėra nepriklausoma nuo kūniško palaikymo. Santykis taip kūno ir dvasios buvo apibrėžtas novatoriškai, remiantis suvokimo patirtimi. Ši patirtis susidaro dvasios ir materijos, t. y. tiesiogiai pagaunamos trukmės tikrovės ir fragmentiškos bei suerdvintos daiktų tikrovės, tarpusavio įtampoje, kitaip tariant, kryžiuojantis suerdvintai materijos ir dvasinei atminties realybei. Visa tai išdėstyta 1896 m. publikuotame veikale *Materija ir atmintis*. Knyga sukėlė aštrias diskusijas tarptautinėje erdvėje, pirmiausia tarp psichologų ir neurologų, o vėliau ir tarp filosofų. Po ketverių metų, būdamas keturiasdešimties, Bergsonas buvo pakviestas dėstyti filosofijos prestižinėje Prancūzijos kolegijoje. Jo vietą tik 1920 m. perėmė Edouard'as Le Roy, vėliau Maurice'as Merleau-Ponty.

1900 m. Bergsonas publikavo *Juoką*, kuriame išdėstyta komiško teorija turėjo milžinišką poveikį XX a. meno ir literatūros estetikai: plastikos menai, kuriuose taip dažnai

naudojami robotai ir manekenai, kaip ir visa XX a. pirmosios pusės literatūra ir teatras būtų sunkiai suprantami, juose negirdint Bergsono refleksijų aidų. Knygoje filosofas parodė, ką reiškia mechaniškumo taikymas tam, kas gyva, ir kaip gyvybė sukelia juoko reakciją, žvelgdama į mechaniškai atkartojamus veiksmus ir automatizmus, kurie keičia socialiniam gyvenimui būtinus įtampą ir lankstumą. Tuo metu į Prancūzijos kolegiją pasiklausyti Bergsono plūdo minios iš viso pasaulio. 1903 m. publikuotas ir netrukus į daugybę kalbų išverstas esė-manifestas *Ivadas į metafiziką* pradėjo Bergsono filosofinės „šlovės“ etapą². 1907 m. išleista *Kūrybinė evoliucija* įtvirtino jo, kaip pagrindinio filosofo, poziciją XX a. pradžios „filosofiniame momente“³. Šis veikalas, pagrįstas materijos ir atminties trukmės metafizika, sujungė negrįžtamo, tekančio ir kuriančio laiko idėją su naujausiais gyvybės mokslų atradimais, ypač siejamais su evoliucijos istorija.

Antrajame kūrybos etape Bergsonas tikslino intuicijos doktriną, kurią XX a. pradžios dekadentiniai ir voliuntaristiniai judėjimai buvo pradėję interpretuoti per irracionalizmo prizmę. Intuiciją ir protą jis apibrėžė kaip du neatsiejamus bet kokio intelektualinio akto polių. Skeptiškai mokslu atžvilgiu nusiteikęs intuicionizmas, dar būdingas *Ivadui į metafiziką*, buvo pakeistas požiūriu, kad mokslas ir filosofija „veikia bendrai“. *Kūrybinėje evoliucijoje* Bergsonas išdėstė kosmologiją, kylančią iš trukmės filosofijos raiškos biologijoje. Jis konstatavo pažinimo teorijos ir evoliucijos teorijos konvergenciją, grindžiamą tuo, kad proto ir materijos struktūra pasižymi genetiniu atitikmeniu: jiems abiem būdingas gyvybinio polėkio atgręžimo ir stabdymo judesys. Intuicija eina pačios gyvybės kryptimi, o

2 Posakį sugalvojo François Azouvi, žr. jo knyga *La gloire de Bergson* [Bergsono šlovė]. Paris: Gallimard, 2007. Kartais Bergsonas buvo kritikuojamas dėl pernelg gausaus moterų, kurios rinkosi jo auditoriją, būrio. Šia tema rekomenduojame įžvalgų Emily Herring tekstą *Henri Bergson, celebrity*, Aeon Essays, <https://aeon.co/essays/henri-bergson-the-philosopher-damned-for-his-female-fans>, 2019 gegužės 6 d.

3 Frédéricas Wormsas tapatina šį 1900-ųjų momentą su bergsonizmo filosofija, žr. *La philosophie en France au XXe siècle. Moments* [Filosofija Prancūzijoje XX a. Momentai]. Paris: Gallimard, 2009.

protui „iš prigimties būdingas gyvybės nesupratimas“⁴. Jis jaučiasi kaip namuose intertiškoje materijoje. Vis dėlto, kaip rodo žmogaus veiksmų ir mokslo sėkmingumas, protas „kažkaip susiliečia su absoliutu“⁵. Bergsonas buvo perskaitęs visus šią tematiką gvildenančius autorius ir dažnai asmeniškai bendravęs su daugybe jų, su filosofais ir mokslininkais iš viso pasaulio, nuo JAV iki Baltijos kraštų ir Vokietijos, nuo Williama Jameso iki Hermanno von Keyserlingo, Gustavo von Bunge'ės ir Hanso Driescho. *Kūrybinė evoliucija* turėjo milžinišką poveikį filosofiniams debatams ne tik Prancūzijoje, bet ir visame pasaulyje. Publikavus šį veikalą, Bergsono tekstai buvo verčiami į daugybę kalbų. 2-ame ir 3-iame dešimtmetyje jis nuolat kelio po Europą ir JAV.

Šio įvairialypio etapo viduryje įvyko 1914–1918 m. karas, kuris iš pagrindų supurtė ne tik visą pasaulį, bet ir intelektualinę Bergsono raidą. Jo metu Bergsonas pradėjo kurti savo didįjį veikalą *Du moralės ir religijos šaltiniai*. Publikuota 1932 m., prabėgus 25 metams po *Kūrybinės evoliucijos*, ši knyga pristatė Bergsono mąstymo ir politinės patirties rezultatus, sukaupus karo metais ir 3-iame dešimtmetyje. Pradedant 1914 m., jis pirmiausia pasižymėjo savo patriotiniais pasisakymais, buvo įtrauktas į diplomatinės misijas Ispanijoje ir JAV, o po karo aktyviai dirbo kuriant Tautų Sąjungą ir tapo pirmuoju Tarptautinės intelektualinio bendradarbiavimo komisijos (vėliau virsiančios UNESCO) prezidentu. Tačiau šis Bergsono veikalas, nagrinėjantis moralės ir religijos socialinės funkcijos klausimą, taip pat politinę taikos tematiką bei istorijos filosofiją, buvo sutiktas ne taip entuziastingai kaip ankstesnieji. Kai kurie katalikų intelektualai sveikino Bergsoną pripažinus mistikai ir Kristaus figūrai lemiamą vaidmenį istorijoje, nors jo veikalai nuo 1914 m. ir buvo įtraukti į Bažnyčios uždraustų knygų sąrašą. Tačiau daugeliui jaunosios kartos filosofų, nuo Sartre'o ir Merleau-Ponty iki Horkheimerio, kvietimas į mistinę intuiciją

4 Bergson H., *Kūrybinė evoliucija*. Vertė P. Račius. Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 187.

5 Ibid., p. 10.

atrodė kaip konservatizmas ir spiritualizmas. Reikia pasakyti, kad paskutinį didįjį Bergsono tekstą jie suvokė iškreiptai. Tik neseniai atlikti tyrimai atskleidė bergsoniškosios minties, dėstomos *Dviejuose šaltiniuose*, moralinį ir politinį reikšmingumą. Neabejotinai vienas giliausių tyrimų – Frédéricio Wormso, skirtinguose visuomenės, moralės ir religijos tipuose atskleidusio tą patį poliariškumą, kuris būdingas „dviem gyvybės kryptims“ ir nuolatos grindžia visą bergsoniškąjį mąstymą⁶: tai poliariškumas tarp mokslinės, saugančios bei konservatyvios biologinės gyvybės griežtąja prasme ir metafizinio, kuriančio gyvybinio polėkio. Taip išsiskiria uždaroji visuomenė ir atviroji visuomenė. Pirmoji yra reguliuojama represinių moralinių principų ir palaikoma statiškos bei dogmatinės religijos, ji pasižymi hierarchine tvarka ir visada pasirengusi pradėti karą. Antroji siekia apimti žmonijos visumą, o jos moraliniai principai pretenduoja į universalumą, jos nariai yra įkvėpti didžiųjų gėrio žmonių mokymų ir stengiasi sekti jų gyvenimais. Bergsonas klausė, kaip šiuolaikinė industrinė visuomenė galėtų atsiverti, nes, jo manymu, tik per šį atsivėrimą įmanoma realizuoti demokratiją ir pasiekti taiką. Rodydamas tam tikrą mąstymo drąsą, žmonijos išsilaivinimo galimybę jis matė ne tik dvasiniame jos polėkyje, kurio pavyzdžių randame didžiųjų mistikų sielose, bet ir jos išrastose technologijose, kurioms priskyrė svarbią moralinę ir politinę vertę. Aprašęs bendrą materijos ir atminties, vėliau – materijos ir gyvybinio polėkio trukmę, Bergsonas pripažino bendrą technologijų ir mistikos kilmę bei jas sujungiančią ateitį. Knyga, ilgai traktuota kaip pats konservatyviausias Bergsono tekstas, iš tiesų skleidžia intymiausių ir nekonservatyviausių dvasinį aktą.

Bergsonas mirė 1941 m. sausio 4 d., sulaukęs 82 metų, nacių okupuotame Paryžiuje, iš visų likusių jėgų pasipriešinęs uždaro ir imperialistinės visuomenės formai, kurios

6 Žr. Worms F., *Bergson ou les deux sens de la vie* [Bergsonas arba dvi gyvybės kryptys]. Paris: PUF, 2004. Wormso tyrimai atvėrė galimybę naujai interpretuoti vėlyvojo Bergsono mąstymą, ypač jo moralinę ir politinę filosofiją. Tokių gilių novatoriškų interpretacijų pavyzdys taip pat yra Nadia'os Yala Kisukidi knyga *Bergson ou l'humanité créatrice* [Bergsonas ir kuriančioji žmonija]. Paris: CNRS, 2014.

esmė – suktis apie save pačią. Asmeniniu pavyzdžiu jis paliudijo filosofinį ir politinį visuomenės atvirumą bei visuotinę moralę.⁷

Mąstymas ir judantysis

Šiai paskutinei Bergsono mąstymo fazei priklauso veikalas, kurio vertimą į lietuvių kalbą laikome rankose. Turime sutikti, kad nuo 4-ojo dešimtmečio filosofinėse diskusijose Prancūzijoje ir pasaulyje dominavo kiti mąstytojai ir kitos filosofinės kryptys. Šis veikalas buvo sutiktas „drungnai“, be to entuziazmo, kurį kėlė ankstesnės Bergsono knygos. Tačiau laikui bėgant tai pasikeitė: *Mąstymas ir judantysis* galiausiai davė tokių teorinių rezultatų, kurie savo reikšme netgi pranoksta kai kurių kitų Bergsono veikalų rezultatus. Kaip tik šioje knygoje randame tekstų, kuriuos nuo 1950 m. labiausiai cituos Bergsoną tuo laikotarpiu iš naujo atradę mąstytojai. Veikalas pradedamas dviejų dalių įvadu, užimančiu trečdalį viso rinkinio; jo svarbą dar aptarsime. Paskui eina 1930 m. parašyta ir didelę teorinę reikšmę turinti esė *Galimas ir realus*, kurią Gilles'as Deleuze'as laikys vienu svarbiausių bergsoniškojoje filosofijoje. Toliau – du 1911 m. Bolonijoje ir Oksforde skaityti pranešimai: *Filosofinė intucija* ir dviejų dalių *Kaitos suvokimas*, ypač vertinami Merleau-Ponty. Rinkinyje taip pat publikuojamas 1903 m. pirmą kartą paskelbtas *Įvadas į metafiziką*, jį galime laikyti Bergsono filosofiniu manifestu, padariusiu epochinį poveikį. Knyga užbaigiama trimis esė, skirtomis autoriams, turėjusiems didelę įtaką pačiam Bergsonui: amerikiečių pragmatistui ir ištikimam draugui Williamui Jamesui, fiziologui ir gydytojui Claude'ui Bernard'ui bei filosofui spiritualistui Félixui Ravaissonui.

Pats Bergsonas *Mąstymą ir judantįjį* traktavo kaip vieną svarbiausių savo knygų. Apie ketinimą ją publikuoti jis užsiminė 1919 m., išreikšdamas norą į vieną rinkinį sudėti

7 Išsamiausių Bergsono biografiją rasime knygoje Soulez P., Worms F., *Bergson*. Paris: PUF, 2002.

reikšmingiausius pranešimus ir straipsnius, kurie papildytų jau paskelbtus fundamentalius jo veikalus. Tais metais buvo išleista *Dvasinė energija* [*L'énergie spirituelle*], knyga, į kurią įtraukti „tekstai konkrečioms psichologijos ir filosofijos problemoms“⁸ ir kuri pristatoma kaip pirmasis rinkinio tomas. Jos įžangoje rašoma apie pasirodysiantį antrąjį tomą, kurį „sudarys įvairios esė, pristatančios metodą, bei įvadas, nurodantis šio metodo kilmę ir jo taikymo būdus“⁹.

Vis dėlto 1919 m. Bergsonas greičiausiai dar neturėjo aiškaus šio tomo turinio, nes dvejų dalių įvadą jis parašė tik 1922 m., o esė *Galimas ir realus* buvo paskelbta dar vėliau. Tiesa, 1920 m. rugsėjo 24 d. Oksforde, vienoje pirmųjų po karo tarptautinėje filosofų konferencijoje, kai vokiečių filosofams dar buvo trukdoma dalyvauti tokio pobūdžio renginiuose, Bergsonas perskaitė pranešimą *Numatymas ir naujovė*. Jame jau matome *Mąstymo ir judančiojo* įvaduose dėstomą argumentaciją, o jo esminiai svarstymai pertvarkyti ir pratęsti straipsnyje *Galimas ir realus*. Šis straipsnis buvo publikuotas švedų žurnale *Nordisk Tidskrift* 1930 m., Bergsonui atsidėkojant už 1927 m. paskirtą Nobelio premiją: dėl sveikatos būklės filosofas negalėjo premijos atsiimti gyvai ir pasakyti šiai progai skirtos kalbos. Taigi, visi 1934 m. rinkinio tekstai jau buvo paskelbti, išskyrus dvejų dalių įvadą. Šis yra paskutinis tekstas, publikuotas paties Bergsono iniciatyva.

Apie metodą

Kaip rašo Bergsonas Įžangos žodyje, bendras *Mąstymo ir judančiojo* tikslas yra „atskleisti metodą, kurį mes manome galį rekomenduoti filosofui“. Metodo pristatymas sudaro pagrindinę temą ypač abiejuose įvaduose, kuriuose Bergsonas perteikia savo mąstymo tapsmą ir siekia „parodyti šio metodo kilmę,

8 Bergson H., *L'énergie spirituelle* [*Dvasinė energija*] (1919). Paris: PUF, 2009, p. V.

9 Ibid., p. VI.

apibrėžti iš jo kylančią tyrimo kryptį“ (p. 29). Jis retrospektyviai perpasakoja savo filosofinį kelią, primena klausimus, kurie lėmė jo tyrimų raidą, ir realizuoja tikrą savo „veikalų panardinimą į veikalą“¹⁰. Jis dar kartą formuluoja savo pirmųjų tyrimų išvadas ir pripažįsta, kad jos tapo „beveik banalios“, nors publikavimo momentu „atrodė drąšios“ (p. 45). Šis mokslinės autobiografijos ir pasiektų rezultatų perpasakojimas turi aiškų tikslą: aprašyti, kaip vyksta pats tiriamasis darbas. Veikale nėra siekiama išgvildinti konkrečių problemų. Bergsonas tai darė kituose savo tekstuose, taip pat pirmajame 1919 m. rinkinyje *Dvasinė energija*. Laisvės, atminties, komiškumo, gyvybės evoliucijos, moralės ir religijos klausimų nagrinėjimas stipriai paveikė visus, kurie su tuo susipažino. Tačiau pagrindinė *Mąstymo ir judančiojo* užduotis – ne pristatyti specifinių fenomenų tyrimų išvadas, o parodyti, kaip prie jų buvo prieita, atskleisti metodą, kuris sudaro visos Bergsono filosofijos šerdį: trukmės intuiciją. Abu veikalo pavadinimą sudarantys žodžiai – *mąstymas* ir *judantysis* – gauna prasmę tik suvokus, kas yra trukmės intuicija. Įtampa tarp mąstymo ir trukmės, tarp mąstymo ir tapsmo ritmo reikalauja kritiškai vertinti protą ir intuiciją, jų sąsają, pažįstant tikrovę. Bergsono žaidimas veiksmažodinėmis formomis, varantis į neviltį visus šios knygos pavadinimo vertėjus¹¹, yra reikšmingas: mąstymas, vykstantis būtojo laiko dalyvio forma, taigi užbaigtas ir stabilus, turi imti taikytis prie konkrečios tikrovės, kuri juda ir kuriasi, kuri reikiški esamojo laiko dalyvio forma.

Be abejo, Bergsono metodas – realaus laiko, trukmės intuicija – yra tiesiogiai implikuojamas visų jo tyrimų, kad ir kokie būtų tematiniai laukai, išvadose. Kritikos ir metafizikos

10 Šis Gide'o posakis yra taikomas Bergsonui Frédéric'o Cossuta'os sudarytoje knygoje *Lire Bergson, „Le possible et le réel“* [*Skaityti Bergsoną, „Galimas ir realus“*], Paris: PUF, 1998, p. 90.

11 Pavyzdžiui, į italų kalbą knygos pavadinimas buvo išverstas net dviem variantais, ir abu jie yra pernelyg supaprastinantys ir klaidingi: *Il pensiero e il movimento* ir *Pensiero e movimento*. Tas pats įvyko su ispanišku veikalo vertimu: *El pensamiento y lo movible* ir *El pensamiento y lo moviente*. Vokiečiai apėjo sunkumą, sukurdami parafrazę *Denken und schöpferisches Werden*. O angliškas pavadinimo vertimas apskritai buvo pakeistas: *The Creative Mind*.

momentai Bergsono filosofijoje neatskiriami. Tai buvo aiškiai parodyta kito didelio jo veikalo, *Kūrybinės evoliucijos*, įvade, kuriame randame teiginį, kad pažinimo ir gyvybės teorijos negali būti atsietos.¹² Šioje knygoje taip pat parodoma abiejų priklausomybė nuo judančios, dinamiškos tikrovės intuicijos. *Bergsoniškoji intuicija yra iškeliamą į principo rangą, ji yra ir metodas, ir doktrina.*

„Samprotavimas apie metodą“¹³, dėstomas veikalo įvaduose, aiškina intuicijos vaidmenį ir funkcionavimą. Deleuze'as jį nuodugnai komentavo pirmajame žymiosios savo knygos *Bergsonizmas [Le bergsonisme]* skyriuje¹⁴, siekdamas suprasti, ką Bergsonas turėjo omenyje kalbėdamas apie intuicijos pajėgumą – svarbiausią visos savo filosofijos aktą, bet kartu ir antrinį, nes sąlygojamą tikro pirmojo elemento – trukmės, paties mąstytojo pavadintos pirmuoju „netikėtumu“ (p. 31). Deleuze'as akcentuoja, cituodamas Bergsono laiškus, 1915 m. rašytus danų filosofui Haraldui Höffdingui, kad intuicijos teorija eina po trukmės teorijos, kad ji išryškėjo „tik praėjus ilgam laikui“ po trukmės atradimo, kad „ji kilo iš trukmės ir gali būti suprasta tik per trukmę“¹⁵. Antrojo įvado pradžioje randame to patvirtinimą: svarstymai apie trukmę, kilę pastebėjus pozityviojo mokslo

12 Pacituokime šiuos *Kūrybinės evoliucijos* sakinius, aiškiai analogiškus *Mąstymo ir judančiojo įvadų* teiginiams: „Pažinimo teorija ir gyvybės teorija mums atrodo neatskiriamos viena nuo kitos. Gyvybės teorija, nelydima pažinimo kritikos, yra priversta priimti proto jai pateikiamas sąvokas tokias, kokios jos yra: ji norom nenorom turi dėti faktus į iš anksto parengtus rėmus, kuriuos ji laiko galutiniais. Šitaip ji gauna simbolizmą, patogų, galbūt netgi būtina pozityviajam mokslui, bet negali tiesiogiai susidaryti savo objekto vaizdo. Kita vertus, pažinimo teorija, neįjungianti intelekto į bendrą gyvybės evoliuciją, mums neatskleis nei kaip atsirado pažinimo rėmai, nei kaip galima juos praplėsti arba peržengti. Reikia, kad abu šie tyrinėjimai – pažinimo teorija ir gyvybės teorija – susivienytų ir sąveikaudami be galo varytų vienas kitą į priekį“, Bergson H., *Kūrybinė evoliucija*, op. cit., p. 11-12.

13 Darydamas aliuziją į Descartes'ą, puikias refleksijas šiuo klausimu yra pateikęs Jeanas-Louis Vieillard'as-Baronas, *Bergson* [1991]. Paris: PUF, 2018, p. 100.

14 Deleuze G., *Le bergsonisme* [1966]. Paris: PUF, 2017, p. 1–28. Skyrius taip ir pavadintas: „Intuicija kaip metodas“.

15 1915 m. kovo 15 d. Bergsono laiškas Höffdingui, publikuotas Bergson H., *Mélanges*. Paris: PUF, 1972, p. 1146–1150. Cf. Deleuze, op. cit., p. 2.

ir Spencerio filosofijos ribotumus, jį paskatino „į filosofinio metodo rangą iškelti intuiciją“ (p. 47).

Šio įvado tikslas – parodyti, kaip „mąstyti trukmėje“ ir kaip intuicijos metodas, taikomas įvairioms problemoms spręsti, progresyviai plėtojasi pereinamas iš vienos fazės į kitą. Intuicija nėra joks mąstymo proceso sutrumpinimas ar spėjimo galia, leidžianti išvengti protinio darbo, kaip neretai manoma. Veikiau ji yra pagrindinė labiau išreikšto darbo pastanga, kurios pirminė fazė yra negatyvi: ji pradeda nuo netikrų filosofinių problemų išsklaidymo. Ne vieną tokią problemą Bergsonas detaliam išnarpliojo ankstesniuose tekstuose, ypač *Kūrybinės evoliucijos* paskutiniame skyriuje. Visos jos neigia trukmę, tikrovės judumą ir kyla iš teorinių iliuzijų, kurias kuria natūralus mūsų proto polinkis, kalbos ir bendrųjų idėjų prigimtis bei socialinio gyvenimo įpročiai. Intuicija, nors iš pradžių neaiški, pamažu nušviečia blogai iškeltas problemas ir jas išsklaido, atmeta, o kartais iškelia kitu būdu. Intelektiniai konceptai pasižymi nekritiniu savaiminiu aiškumu, o intuicijos aiškumas yra kitokio tipo: „Idėja, kilusi iš intuicijos, įprastai pradžioje būna miglota, kad ir koks stiprus būtų mūsų mąstymas“ (p. 51).¹⁶

Perėjusi „negatyviąją“ fazę, intuicija žengia į pozityviąją: bet kuri *naujai* keliamą problema reikalauja „visiškai naujos pastangos“ (p. 102). „Pastanga“ – vienas dažniausių žodžių šiame veikle, Bergsono pabrėžiamas labiau nei kitose knygose: pastangos reikia ne tik intuicijai, bet ir filosofiniam mąstymui plačiąja prasme – nuodugnoms studijoms ir tai kantrybei, be kurios mąstymas negalėtų plėtotis savo ritmu. Niekas nepasidaro iš karto: filosofinis mąstymas yra laiko procesas, nepripažįstantis tų sutrumpinimų, kuriuos mums dovanoja gatavos sąvokos, randamos kalboje. Mąstymas plečia šias sąvokas, paversdamas jas „lanksčiomis“ (p. 170). Intuicija nėra joks iracionalus ir lengvai realizuojamas polėkis, atvirkščiai, kaip buvo teigiama *Kūrybinėje evoliucijoje*, „skausmingos pastangos,

16 Žodžiai „kad ir koks stiprus būtų mūsų mąstymas“ Bergsono buvo pridėti paskutinių redagavimų metu 1933 m., tarsi jis būtų norėjęs pabrėžti pastangos, reikalingos intuicijai, aspektą.

kurias galime atlikti staiga, prievartaudami prigimtį, bet kurių negalime išlaikyti ilgiau nei kelias akimirkas“¹⁷.

1922 m. Bergsonas rašė, kad intuicija „pildosi sunkiai ir yra linkusi nutrūkti“ (p. 51), ir siekiant šią momentinę pastangą paversti filosofiniu mąstymu būtina įsitraukti į laikę besivystantį procesą. Filosofinis metodas reikalauja tyrimo, studijų – ilgo darbo sąveikaujant su proto analizėmis. Tik taip jis bus pakankamai tikslus. Tai – „nelengvas mąstymo būdas“ (p. 101), kuriam parengiamųjų tyrimų ir mokymosi visada bus per maža. Todėl teks paskirti „tiek laiko, kiek reikės“. Ir filosofinę misiją Bergsonas apibūdina tik kaip bendruomeninę: „O jeigu tam neužteks gyvenimo? Keletas gyvenimų nuves iki galo; nė vienas filosofas jau neturi pareigos suręsti visą filosofiją“ (p. 83). Intuicija gali būti tik individuali patirtis, bet filosofija kuriasi tik kaip „kolektyvinė ir progresuojanti pastanga“ (p. 81).

Kaip tik taip Bergsonas apibūdino savo darbą, 1911 m. kalbėdamasis su Josephu Lotte, artimu Péguy intelektualu, kuris jo paklausė, ar parašys knygą apie moralę. Bergsonas atsakė: „Pagalvokite apie tai, kiek metų skiria kiekvieną iš mano knygų [...]. Aš dirbu daug [...]. Renku begalę informacijos, kaupiu refleksijas [...]. Ir kai knyga parašyta, tiek daug lieka atmesta [...] Štai atveriu aveniu, bet nežinau, kur ji mane nuves. Ir ja nuėjęs pakankamai toli, atveriu kitą... ir taip daug kartų. Kai atrandų jų sueities tašką, knyga sukurta. Knyga nėra parašoma, ji privalo rašytis, privalo susikurti.“¹⁸ 1922 m. labai laukiama Bergsono knyga apie moralę dar nėra sukurta: *Du moralės ir religijos šaltiniai* vers laukti dar dešimt metų ir nuo *Kūrybinės evoliucijos* ją skirs dvidešimt penkeri. 1922 m. rašytų *Mąstymo ir judančiojo įvadų* pabaigoje Bergsonas tvirtino jaučiantis poreikį dirbti dar, kad galėtų pateikti savo sprendimą naujiems „svarbiems klausimams“ moralės ir religijos srityje. Jis nepasidavė pagundai „logiškai išplėtoti išvadą, ją taikyti kitiems objektams, realiai nepaprėtus tyrimų lauko“. Jo išvadiniai žymūs žodžiai yra kategoriški: „Niekas neįpareigoja parašyti knygos“ (p. 103).

17 *Kūrybinė evoliucija*, op. cit., p. 262.

18 *Mélange*, op. cit., p. 880–881.

Laiko krizė

Abu knygų įvadus skrodžianti gija – autobiografinis Bergsono filosofinio kelio pasakojimas. Jis pradėdamas mokyklos metų ir matematikos pamokų prisiminimais. Tada buvo išmokta, kad „trukmė yra matuojama judančiojo trajektorija ir kad matematinis laikas yra linija“ (p. 31). Tačiau susipažinęs su evoliucijos filosofija, pirmiausia su spenseriškuoju pozityvistiniu jos traktavimu, greitai atmestu, Bergsonas buvo priverstas kitaip vertinti laiko idėją. Jis teigia patyręs „netikėtumą“, nuo kurio ir prasidėjo visas jo filosofinis kelias ir kuris leido jam suformuluoti *trukmės* sąvoką. 1903 m. jis rašė Papini, kad tradicinės laiko koncepcijos nepakankamumą pirmiausia užčiuopė mechanikos ir fizikos moksluose ir suvokė, kad šį klausimą būtina spręsti, gilinantį į psichologiją bei praktikuojant „absoliučiai tiesioginę introspekciją“, leidusią jam „užčiuopti gryną trukmę“¹⁹. 1922 m., taigi jau publikavęs *Kūrybinę evoliuciją*, Bergsonas labiau pabrėžia biologinių mokslų svarbą. Nėra ko stebėtis, kad mechanika ir pozityvistinis mokslas nepajėgia spręsti kaitos klausimo, nes jie skirti inertiškai materijai apmąstyti ir jos pasekmėms numatyti, siekiant patogaus veiksmo atlikimo. Tačiau Bergsonas stebisi, kad šį klausimą buvo praleidęs pro akis ir Spenceris, kurio evoliucijos ir progreso filosofija dominavo Europoje ir kuriuo jaunas mąstytojas iš pradžių stipriai žavėjosi. Pastebėjęs anglų filosofo nepajėgumą užčiuopti tikrosios progreso ir tikrovės brendimo prigimties, Bergsonas pradėjo evoliucijos problemą tirti savarankiškai.²⁰

Proto „pirminė sritis“ (p. 53) yra inertiška materija, todėl jis lengvai veikia mechanikoje, fizikos bei chemijos moksluose.

19 Ibid., p. 604.

20 Pats *Kūrybinės evoliucijos* rašymas prasidėjo tuo metu, kai Bergsonas Prancūzijos kolegijoje dėstė kursą apie laiko idėją ir jos istoriją. Cf. Bergson H., *L'idée de temps. Cours au Collège de France 1901–1902* [Laiko idėja. Paskaitos Prancūzijos kolegijoje 1901–1902]. Paris: PUF, 2019, taip pat Bergson H., *Histoire de l'idée de temps. Cours au Collège de France 1902–1903* [Laiko idėjos istorija. Paskaitos Prancūzijos kolegijoje 1902–1903]. Paris: PUF, 2016.

Tačiau protas susiduria su neišsprendžiamomis epistemologinėmis problemomis, kai bando užgriebti gyvybę ir jos tapsmą, taigi, biologijoje, ir ypač kai dvasinėje srityje imasi spręsti vidinio gyvenimo klausimą. Asocionistų siūlomi sprendimai nėra patenkinami. Kaip tik jie geriausiai parodo tą netikusį trukmės suvokimą, tiksliau, jos eliminavimą, būdingą mokslams ir netgi metafizikai.

Realaus laiko įsiveržimas yra Bergsono filosofijos inauguracija ir tapo visos epochos įvykiu. Didžiausia mąstymo revoliucija – tai, Paulio Valéry žodžiais, „laiko krizė“²¹. XIX a. pabaiga ir pirmieji trys XX a. dešimtmečiai, Bergsonui kuriant savo trukmės filosofiją, pasižymėjo giliu kultūriniu posūkiu, kurį Suzanne Guerlac tiksliai apibūdino kaip perėjimą „nuo mechanizmo tikrumo į neapibrėžtumo nerimą“²².

Bergsono nebetenkino matuojamas laikas. Jis gvildeno jaučiamo ir išgyvenamo laiko klausimą. Jis taip pat parodė mokslo ir bendrojo suvokimo atitikimą, o tai patvirtino jo mintį, kad mūsų protas iš prigimties yra nukreiptas į mokslinę veiklą. Taigi, natūralu, jog mokslas neaptinka trukmės. O dėl kokių priežasčių ją eliminuoja metafizika? Įvaduose pateikiama kantizmo ir kitų filosofinių kryptų, atmetančių realią trukmę ir metafizikos galimybę, kritika. Esminis jos argumentas – „trukmės ir erdvės painiojimas“ (p. 45) lemia pseudoproblemas filosofijoje. Laisvės ir daugybė kitų klausimų buvo keliami netinkamai, nes žodžių ir bendrųjų idėjų „nejudumas, netęstinumas, bendrumas“ buvo taikomi judančiai ir besikeičiančiai tikrovei. Siekiant užčiuopti šią tikrovę, yra būtinas, pasak Bergsono, intuityvus pajėgumas, kuris labai skiriasi nuo Schellingo ar Schopenhauerio *Anschauung* sąvokos, irgi dažnai verčiamos žodžiu intuicija, todėl klaidingai gretinamos su Bergsono

21 Valéry P., La crise de l'esprit [Dvasios krizė]. In *Œuvres complètes*. T. 1. Paris: Gallimard, 1957, p. 1045.

22 Šiuo posakiu yra pavadintas S. Guerlac knygos *Thinking in Time: An Introduction to Henri Bergson*. Ithaca (N. Y.): Cornell University Press, 2006 antrasis skyrius (p. 14–41), kuriame autorė pateikia detaliai dokumentuotą teorinį ir istorinį trukmės filosofijos kontekstą.

filosofija.²³ Abiejų vokiečių filosofų intuicijų, šių viršintelektinių galių, kryptis – amžinybė, jų siekis – išlaisvinti protą iš laikiškumo ir kaitos apribojimų. Bergsonas, priešingai, ragina užčiuopti tikrąją trukmę, eliminuotą visa suerdvinančios proto logikos, ir pasinerti į laiko tėkmę. Oponuodamas Spinozai ir vokiečių filosofams intuityvistams, 1911 m. parašytame penktajame veikalo skyriuje *Kaitos suvokimas* Bergsonas tvirtina, kad turėtume išmokyti matyti tikrovę *sub specie durationis* [trukmės požiūriu].

Ši novatoriška prieiga prie laiko problemos ne tik suteikia naują statusą praeičiai, kaip Bergsonas parodė *Materijoje ir atmintyje*, bet ir lemia kitokią praeities pažinimo sampratą. Tiesa, kurią projektuojame į praeitį, yra iškraipoma retrospektyvinio žvilgsnio: traktuojame praeities dalykus kaip *galimus* tik po to, kai jie tapo *realūs*, taip pasiduodami iliuzijai. Pirmajame įvade randame žymius Bergsono svarstymus apie „retrogradinį tlesos judėjimą“. Šia tema jis jau skaitė paskaitas Kolumbijos universitete 1913 m. sausį ir vasarį, nagrinėdamas „teisingo sprendinio retrospektyvinės vertės“ klausimą, kurį dar labiau išplėtojo 1920 m. rugsėjo 24 d. Oksfordo filosofiniame kongrese skaitytame pranešime *Numatymas ir naujovė*. Visa tai vedė į esė *Galimas ir realus*, pirmą kartą prancūzų kalba publikuotoje *Mąstyme ir judančiam*. Dar prieš publikuojant šį veikalą, intelektualinio matymo retroaktyvus pobūdis, kaip esminė bergsoniškosios filosofijos tema, buvo kruopščiai išanalizuotas Vladimiro Jankélévitchiaus monografijoje, publikuotoje 1931 m. ir tapusioje bergsoniškųjų tyrimų klasika.²⁴ 1930 m. Bergsonas atidžiai peržiūrėjo savo mokinio tekstą ir jaunam autoriui parašė, kad ypatingą įspūdį jam padarė „retrospektyvinės iliuzijos“ analizės, galinčios pagrįsti ir jo atliktą netvarkos bei nebūties kritiką²⁵.

23 Šia tema, žr. François A., *Bergson, Schopenhauer, Nietzsche. Volonté et réalité* [Bergsonas, Schopenhauer, Nietzsche. Valia ir tikrovė]. Paris: PUF, 2009, taip pat Zanfi C., *Bergson et la philosophie allemande 1907–1932* [Bergsonas ir vokiečių filosofija 1907–1932]. Paris: Armand Collin, 2013 (su Frédéric Wormso įžanginiu žodžiu).

24 Jankélévitch V., *Bergson*. Paris: Alcan, 1931. Papildytas leidimas *Henri Bergson* [1959]. Paris: PUF, 2008.

25 *Ibid.* [1931], p. 22–23.

Retrospektyvinės iliuzijos analizės keičia istorijos epistemologiją. Istorinė realybė, suvokiama kaip tai, kas *kuriasi*, neleidžia į praeitį suprojektuoti istorinių galimybių ir dėsnių. Vienas pirmųjų istorijos filosofijoje pritaikęs šią idėją buvo Raymond'as Aronas. 1938 m. jis apgynė daktaro disertaciją *Ivadas į istorijos filosofiją: priešastingumo istorijoje sąvokos refleksija*²⁶, labai teigiamai įvertintą paties Bergsono. Taigi, *Kūrybinėje evoliucijoje* Bergsono atlikta determinizmo ir finalizmo kritika gali būti perkelta į žmonijos istoriją. Bergsonas neigia bet kokią šios istorijos išankstinio tikslingumo idėją. Kaip ir jo kosmologija, istorijos filosofija paklūsta trukmės idėjai, o trukmė yra tęstinė nenumatytų naujovių kūryba. Kaip gamtoje neveikia finalizmas, taip istorijoje nerasia iš anksto nustatytos vadovaujančios linijos. Prabėgus didžiųjų istorijos filosofijų, stipriausiai išreikštų Comte'o ir Hegelio tekstuose, laikotarpiui, Bergsonas išskleidė bet kokią saugumo iliuziją ir bet kokį optimistinį progreso mitą, taip būdingą europietiškajai kultūrai. Nepaisant to, tam tikra progreso idėja bergsoniškojoje filosofijoje egzistuoja: kaip rodo Raymond'o Polino tyrimai, būtina skirti finalistinę progreso idėją, reiškiančią istorijos tapimo fatalizmą, Bergsono paneigtą, ir „atviro progreso“ idėją, Bergsono palaikytą ir išreiškiančią augimo, evoliucijos bei civilizacijų žengimo priekin judėjimą – progresyvinį, bet iš anksto neapibrėžtą ir pasižymintį pertrūkiais.

26 Aron R., *Introduction à la philosophie de l'histoire: une réflexion sur la notion de causalité en histoire*. Paris: Gallimard, 1938. Cf. 1939 m. birželio 30 d. Bergsono laišką Aronui, in Bergson H., *Correspondances [Susirašinėjimai]*. Paris: PUF, 2002, p. 1595. Kiti reikšmingesni Bergsono istorijos filosofijos tyrimai: Hyppolite J., *Vie et philosophie de l'histoire chez Bergson [Gyvybė ir istorijos filosofija pagal Bergsoną]*. Actas del Primer Congreso Nacional de Filosofía (Mendoza 1949). T II. Buenos Aires: Universidad Nacional de Cuyo, 1950, p. 915–921; Aron R., *Note sur Bergson et l'histoire [Pastaba apie Bergsoną ir istoriją]*. *Les Études bergsoniennes*. T. IV. Paris: PUF, 1956, p. 41–51; Davenson H., *Henri Bergson et l'histoire [Henri Bergsonas ir istorija]*, in *Henri Bergson, Essais et témoignages [Henri Bergsonas, esė ir liudijimai]*. Genève: La Baconnière, 1943, p. 205–213; Rates B. B., *Vie et Histoire Humaine dans L'évolution créatrice de Bergson [Gyvybė ir žmogaus istorija Bergsono Kūrybinėje evoliucijoje]*, in Ebke Th., Zanfi C. (éd.), *Das Leben im Menschen oder der Mensch im Leben?*, Potsdam: Potsdam University Press, 2017, p. 369–379.

Gimimo filosofija

Trukmės intuicija keičia ne vien metafiziką ir epistemologiją. Judėjimo ir kaitos patirtis, t. y. „mąstymas trukmėje“, gali turėti poveikį socialinei ir politikos filosofijai, ir vienas iš antrojo [vado] poskyrių yra paskirtas tam parodyti. Dar prieš šį poskyrį Bergsonas pabrėžė socialinį bendrųjų idėjų, žodžių, įprastinių terminų vaidmenį: jie „sandėliuoja socialinį mąstymą“ (p. 97) ir egzistuoja pirmiausia dėl savo naudingumo.

Bergsono antropologija akcentuoja skirtingas proto ir intuicijos funkcijas, kurios gyvenime reiškiasi kaip *homo faber* ir *homo sapiens*. Tačiau mąstytojas atkreipia dėmesį į dar vieną figūrą – *homo loquax*, kalbantį žmogų, atsirandantį iš „tiesos socializacijos“, t. y. proceso, kurio metu vyksta tikrovės „dalykų keitimas konceptais“ (p. 100). Bergsono vertinimu, šis procesas yra didysis pavojus socialiniam gyvenimui. Tendencija į konservatizmą čia, rodos, yra traktuojama kaip visa erdvinančio ir iš visko judėjimą atimančio supratimo, kalbos poreikių ir socialinių mąstymo įpročių politinis koreliatas: Bergsonas kritikuoja „konservatyvumo logiką, reguliuojančią bendrąjį mąstymą: pokalbis [*conversation*] labai panašus į konservavimą [*conservation*]“ (p. 95). Filosofinis Bergsono metodas siekia pasukti mąstymą atbuline eiga, t. y. priešinga tai tendencijai, kuri tenkinasi gatavomis idėjomis ir veda į įprastinį „socialinį mąstymą“, varomąją visuomenės jėgą. Daugybei interpretatorių šios Bergsono mintys rodėsi kaip socialinio gyvenimo nuvertinimas: socialumas esantis tik į paviršių išnyranti kristalizacija to gilaus ir tikro vidinio gyvenimo, į kurį galime patekti tik per individualų intuicijos aktą. Bergsonas iš tiesų pabrėžia, kad visuomenė pasižymi tendencija *išsaugoti* [*conserver*] savo pirminę struktūrą, kuri yra apibrėžta naudos principo ir laikosi dėl bendro žmonių darbo, atliekamo erdvėje. Tačiau paskutiniuose tekstuose Bergsonas parodo, kad į socialinį gyvenimą gali įsiterpti ir intuicija, kitaip tariant, naujo kūrimas. Iš to negalima daryti išvados, kad nenutrūkstanti tikrovės kaita virsta socialinio gyvenimo taisykle, „elgsenos maksima“ (p. 101), kuri lemtų socialinį ir politinį nestabilumą bei

institucijų suardymą. Remiantis Bergsonu, mąstyti trukmėje politinėje srityje – tai sugebėti suprasti visuomenės evoliucijas ir prie jų taikyti institucines reformas²⁷. Nesugebėjimas socialiniame gyvenime suvokti trukmės gali turėti tragiškų pasekmių: „Iš dešimties politinių klaidų devynios buvo padarytos manant, kad vis dar tiesa tai, kas tiesa jau nebebuvo. Bet dešimtoji, galbūt pati didžiausia, yra jau nelaikyti tiesa to, kas vis dar yra“ (p. 102). Taigi, socialinę gyvenimo sritį Bergsonas integruoja į savo trukmės filosofiją, nes ši sritis irgi priklauso gyvybinio polėkio judėjimui, „kuris gimdo visuomenes, gimdančias idėjas“ (p. 76)²⁸.

Gimdančioji gyvybės funkcija tęsiasi visuomenėje, kaip ir apskritai žmonijoje, kurią Bergsonas apmąsto tik kaip gyvojo pasaulio dalį. Veikalą Bergsonas pradeda kritikuodamas filosofinių sistemų abstraktumą: nepaisydamos realaus laiko, trukmės, jos tiktų „ir pasauliui, kuriame nėra augalų ir gyvūnų, vien tik žmonės“ (p. 30). Prieštaraudamas antropocentriniams bandymams izoliuoti žmogų ir jo dvasinius pajėgumus, *Kūrybinės evoliucijos* autorius pabrėžė būtinybę juos integruoti į gyvybės istoriją: spiritualistinės doktrinos „turi teisę priskirti žmogui privilegijuotą vietą gamtoje, manyti, kad gyvūną ir žmogų skiria begalinis atstumas“, tačiau Bergsono atlikti gyvybės istorijos ir žmogaus rūšies atsiradimo tyrimai vertė įtraukti „žmogų į gyvūnijos pasaulį“²⁹. Ir tuo pačiu metu Bergsonas pabrėžė, kad intuicija, filosofinė ar mistinė, iškelia mus „virš žmogiškosios būklės“ (p. 66), netgi nukreipia „dieviškumo link“ (p. 76). Kaip reziumuoja Deleuze’as, „Bergsonas nėra iš tų filosofų, kurie filosofiją traktuoja kaip grynai žmogišką išmintį ir darną. Filosofijos prasmė – atverti mus tam, kas yra nežmogiška

27 Neseniai šias Bergsono mintis pratęsė Frédéricas Wormsas knygoje *Penser en temps réel [Mąstyti realiame laike]*. Paris: Bayard, 2020. Autorius parodė, kaip bergsoniškasis mąstymo trukmėje principas gali būti pritaikytas dabartinėse politikos, ekologijos ir sanitarinėse krizėse.

28 Šį teiginį, mūsų manymu, Bergsonas pridėjo 1933 m. Jis implikuoja visuomenės sampratą, kuri kyla iš nuodugnaus intuicijos ir visuomenės tarpusavio sąveikos apmąstymo, Bergsono išplėto 1932 m. veikalė *Du moralės ir religijos šaltiniai*.

29 *Kūrybinė evoliucija*, op. cit., p. 294.

arba viršžmogiška (žemesnėms ar aukštesnėms už mūsų žmogišką būklę...), pranokti žmogiškąją būklę“³⁰.

Ką reiškia pranokti žmogiškąją būklę? Ar intuicija mus įlieja į tą nežmogišką dimensiją, kuria dalijamės su kitomis gyvomis būtybėmis, gyvūnais ir augalais ir kurią Bergsonas veikalė *Trukmė ir vienalaikiškumas* apibūdina kaip „visatos trukmę, t. y. neasmeninę sąmonę, kuri sudaro jungiamąjį visų individualių sąmonių, taip pat šių sąmonių ir likusios gamtos ryšį“³¹? O galbūt intuicija mums atveria viršžmogišką ir dievišką dimensiją ir mes perskrodžiame patirties ribas, būdingas žmogui kaip gamtiškai būtybei? O galbūt veikiau kaip tik patiriant trukmę, mums bendrą su kitomis gyvomis būtybėmis, realizuojasi mūsų sąmonės pakilimas „dieviškumo“ link?

Norėdami teisingai suprasti šias įžvalgas, galinčias lengvai nuvesti į dviprasmybes, turėtume įsigilinti į jų epistemologinę ir etinę dimensiją. Mąstydamas trukmėje, žmonija gali joje ir veikti. Kaip tik pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, tuo laikotarpiu, kuris driekiasi tarp 1907 m. publikuotos *Kūrybinės evoliucijos* ir paskutinių Bergsono tekstų, mūsų sąmoningos veiklos palenkimas gamybiniais kriterijams akivaizdžiai pademonstravo savo istorines ir socialines pasekmes: kraštutinis technologijos vystymasis yra atvirkščiai proporcingas moraliniam brendimui ir lemia masinį įsijungimą į socializuotas tiesas. Slekdamas taisyti šią disproporciją, Bergsonas permąstė politiką ir švietimą. Šių permąstymų tikslas – parodyti, kaip žmonija, sustiprindama intuiciją, galėtų subręsti morališkai; kaip ji, tam tikru mastu atsiribodama nuo socialinės tvarkos, kurios taisyklės yra statiškumas ir kartojimas, artėdama prie socialinio sugyvenimo formos, kuriai yra būdingi dinamiškumas ir kūrybiškumas, atskleistų giliausią moralinį savo prigimties polėkį. Paskutiniuosiuose *Dvejų moralės ir religijos šaltinių* puslapiuose, žymiuose ir kartu paslaptinguose, Bergsonas teigia, jog technikos vystymasis iš pat pradžių buvo nukreiptas kitur,

30 Deleuze, *Le bergsonisme*, op. cit., p. 19.

31 Bergson H., *Durée et simultanité* [Trukmė ir vienalaikiškumas] [1922]. Paris: PUF, 2009, p. 42.

nei skatina jos prigimtis, ir jeigu ją imtume plėtoti pagal jos prigimtinį tikslingumą, technika išvaduotų žmogiškąją veiklą nuo užduoties tenkinti tik gyvybinius poreikius, taigi leistų sąmonei atsilaivinti nuo įprastinio tik naudos siekiančio darbo ir sukurtų sąlygas stiprėti intuityviajai mąstymo dimensijai. Protingos gamybos ir intuicijos, technikos ir mistikos vystymasis, jas tarpusavyje derinant, o ne išskiriant ir kiekvienai iš jų vedant į savo kraštutinumą, mus artintų prie to, kad „net ir mūsų besispyriojančioje planetoje išsipildytų esminė visatos, šios dievus kuriančios mašinos, funkcija“³².

Kaip tik šia prasme Bergsonas kalba apie „dieviškai kuriančią *valią* ar *mąstymą*“ (p. 78 mes pabraukiame – C. Z.) ir kaip „beveik dievišką“ apibūdina tą dvasios pastangą, kuria yra įsitraukiama į „gyvybinį polėkį, kuris gimdo visuomenes, gimdančias idėjas“ (p. 76). Intuicija įlieja šaltinio patirtį į kasdienę žmogišką patirtį, kuri tuomet „jaučiasi sutampanti su gyvenimą gimdančia pastanga“³³. Taip transformuojasi moraliniai ir socialiniai mūsų gyvenimo aspektai, tą Bergsonas detalai apmąsto paskutiniuose *Mąstymo ir judančiojo* įvadų puslapiuose ir ypač *Dviejų šaltinių* ketvirtame skyriuje. Tačiau „atsivėrusi siela“ neapsiriboja vien žmonija. Jos meilė „apima ir gyvūnus, augalus, visą gamtą“³⁴. Net jeigu Bergsonas iki galo tvirtins, kad žmogiškoji būtybė „yra gyvybės mūsų planetoje priežastis“ (p. 74), yra įmanoma jo filosofijoje matyti beveik paradoksalių neantropocentrinį humanizmą. Neseniai išleistoje knygoje apie Bergsoną tai pabrėžė Keithas Ansellas Pearsonas, savo apmąstymų pagrindu pasirinkęs faktą, kad Bergsonas mąsto „iš pačios gyvybės perspektyvos“, ir ekologijos filosofijoje išplėtojęs bergsoniškąsias tezes.³⁵

32 Bergson H., *Les deux sources de la morale et de la religion* [Du moralės ir religijos šaltiniai] [1932]. Paris: PUF, 2009, p. 338.

33 Ibid., p. 51–52.

34 Ibid., p. 34.

35 Ansell-Pearsons K., *Bergson: Thinking Beyond Human Condition*. London: Bloomsbury, 2018. Knygoje taip pat pripažįstama, kad bergsoniškąjį mąstymą galima išvystyti ir Rosi Braidotti „tapsmo ekofilosofijoje“, cf. Braidotti R., *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press, 2013.

Paskutiniame Bergsono filosofijos etape žmogiškosios būklės pranokimas realizuojasi ir pažinimo, ir moraliniame bei metafiziniame lygmenyje: intuicija, mistinė ar filosofinė, mums leidžia pranokti žmogiškąją būklę todėl, kad, įvesdama į trukmę, praplečia mūsų suvokimą. 1959 m. gegužę parašytoje esė, skirtoje Bergsono šimtmečiui, Merleau-Ponty rašė: „Dar niekas nėra šitaip aprašęs suvokiamo pasaulio grynumo. Parodydamas jį gimstančioje trukmėje, žmogaus šerdyje Bergsonas vėl atranda tą ikisokratiškąją, „ikižmogiškąją“ pasaulio prasmę“³⁶. Ir tai, ką Bergsonas teigia apie suvokimą, Merleau-Ponty išvelgia biologiniame lygmenyje: „Pirminis suvokimas mumyse ir tas suvokimas, kuris reikiiasi evoliucijoje kaip jos vidinis principas, tarpusavyje susipina, mezgasi, smelkiasi vienas į kitą. Ar atvirybė pasauliui mumyse, ar gyvybės užčiuopimas iš vidaus, visada tai yra vienos trukmės ir kitos, prie jos besiglaudžiančios, trukmės įtampa“³⁷.

Taigi, trukmės intuicija yra viso bergsonizmo ašis, išreiškianti žmogiškosios sąmonės pajėgumus. Tačiau materialioji visata taip pat „trunka arba yra susieta su mūsų trukme“ (p. 50). Tai reiškia, kad ne tik žmogiškosios sąmonės galbūt smelkiasi viena į kitą psichologinėje ir net metafizinėje plotmėje, bet per intuiciją mes visi įsiliejame į „bendrą sąmonę“. „Simpatija“ apima „bet kurią gyvą būtybę“ ir trukmės intuicija yra tikra „gyvybingumo intuicija“ (p. 49).

Mąstančiame ir judančiame Bergsonas dar kartą pabrėžia biologijos, suvokiamos „labai plačia reikšme“³⁸, svarbą. Ji veda į metafizinę kūrimo, gimimo ir moralinio polėkio prasmę ir pati priešinasi biologiniam redukcionizmui. Biologija ginčija ne tik pozityvistinių mokslų išvadas, bet ir spiritualistines ar idealistines nuostatas, pagal kurias atrodo, kad dvasinės žmogaus funkcijos yra „nukritusios iš dangaus“ (p. 69). Žmogiškoji būtis turi būti integruota į gyvybės istoriją ir psichinis gyvenimas suvoktas per gyvybės polėkį. Tai suponuoja poreikių,

36 Merleau-Ponty M., Bergson se faisant [Besikuriantis Bergsonas], in *Signes (ženklai)*. Paris: Gallimard, 1960, p. 233.

37 Ibid., p. 234–235.

38 *Les deux sources de la morale et de la religion*, op. cit., p. 101.

pajėgumų ir psichologinių tendencijų tęstinumą, kuris sieja žmones, gyvūnus ir augalus, kad ir kokie jų skirtumai. Žmoguje Bergsonas atpažįsta pajėgumus, būdingus įvairiems gyvybės lygmenims, tik sustiprėjusius ir transformuotus. Apskritai, „dviejose gyvybės kryptyse“³⁹, mokslinėje ir metafizinėje, skleidžiasi dvi žmogaus mąstymo ašys, dvi moralinės ir socialinės žmogiškosios rūšies orientacijos – du poliai, kurių tarpusavio įtampa ženklina visas žmogaus mintis ir veiksmus. Tokia yra žmogaus būklė, pagal Bergsoną. Ir jo siūlomas metodas suponuoja „žemesnių ir aukštesnių už mus, nors tam tikra prasme vidinių mums objektų egzistenciją“ (p. 183). Mąstyti „anapus žmogiškosios būklės“ reiškia pačioje žmogiškoje patirtyje, pačiame žmoguje atrasti dvi kryptis – nežmogiškąją ir viršžmogiškąją.

Šiame rinkinyje įkopsime į Bergsono mąstymo viršūnę, iš kurios žvelgdami geriau suprasime pagrindinius jo filosofijos konceptus. Rodydamas, kaip įsilieti į giliausią planetos trukmę, jis mums padės išgyventi ir spręsti dabartinę ekologijos krizę, aktualiai apibrėžti mūsų visuomenės ir jų institucijas, naujai įvertinti istoriją. Jis mums padės išvengti iliuzijų, kuriose neretai žmonija užsidaro, ir kurti tokią žmoniją, kuri būtų pajėgesnė integraliau žvelgti į tikrovę ir joje užčiuopti mums dovanojamas trukmės galimybes.

Dr. Caterina Zanfi,
Prancūzijos nacionalinio mokslinių tyrimų centro darbuotoja,
Bergsono draugijos prezidentė

39 Taip vadinasi fundamentalus šiuolaikiniam bergsonizmui Frédéricio Wormso veikalas: *Bergson ou les deux sens de la vie* [Bergsonas arba dvi gyvybės kryptys], op. cit.

ĮŽANGOS ŽODIS

Šis rinkinys pradedamas dviem įvadiniais tekstais, parašytais specialiai jam, tad iki šiol jie nebuvo spausdinti. Jie užima trečdalį knygos. Kitos dalys – tai straipsniai ir pranešimai, jau publikuoti Prancūzijoje arba užsienyje, tačiau daugumą jų sunku rasti. Visi jie parašyti 1903–1922 m. Pagrindinis jų siekis – atskleisti metodą, kurį mes manome galį rekomenduoti filosofui. Parodyti šio metodo kilmę, apibrėžti iš jo kylančią tyrimo kryptį – toks yra ypač dviejų pirmųjų tekstų, sudarančių įvadą, tikslas.

Knygoje *Dvasinė energija*, pasirodžiusioje 1919 m., surinkome „esė ir pranešimus“, kuriuose pristatėme kai kurių mūsų tyrimų rezultatus. Naujasis rinkinys, kuriame sudėti „esė ir pranešimai“, nagrinėja patį tiriamąjį darbą ir yra ano papildymas.

Oksfordo *Delegates of the Clarendon Press* leidybos namai maloniai sutiko, kad šiame rinkinyje būtų iš naujo publikuoti du pranešimai, perskaityti Oksfordo universitete 1911 m. ir netrukus rūpestingai išleisti. Nuoširdžiai jiems dėkojame.

H. B.

Henri Bergson
Mąstymas ir judantysis

Iš prancūzų kalbos vertė Povilas Aleksandravičius
Įvadą parašė Caterina Zanfi
Redaktorė Ilona Čiužauskaitė
Mokslinis redaktorius Dalius Jonkus
Knygų serijos dizainerė Klimaitė-Lusa
Maketavo Asta Puikienė
Rodyklę sudarė Tomas Šinkūnas

Tiražas 700 egz.

Išleido „Phi knygos“
www.phiknygos.lt

Spausdino „Kopa“
www.kopa.lt

The art of
printing / KOPA

Phi
knygos

Henri Bergsonas (1859–1941) yra ryškiausias XX a. pradžios filosofas. Jo mąstymas unikalus, sunkiai klasifikuojamas. Jis užčiuopė kai ką fundamentalaus, tai, kas iš pagrindų transformuoja mūsų pasaulio matymą, sąmones, visuomenes – kiekviename iš mūsų tekančią vidinę srovę, kuri yra realus laikas ir gyvybė. Knygoje *Mąstymas ir judantysis* Bergsonas pristato savo mąstymo metodą – trukmės intuiciją. XX a. antrojoje pusėje nepelnytai užgožtas kitų mąstytojų ir filosofijos mokyklų, nuo XXI a. pradžios Bergsonas grįžta į aktualiausių diskusijų apie mūsų gyvybę ir gyvenimą centrą.

9 786098 236224